

Dr Vladas Sirutavičius

Lietuvos istorijos institutas, Vilnius, Lietuva /

Instytut Historii Litwy, Wilno, Litwa

Apie Lietuvą ir ne tik... Keli pastebėjimai apie Vroclavo universiteto Istorijos instituto straipsnių rinkinį¹

Šių metų pradžioje Vroclavo universiteto Istorijos institutas išleido straipsnių rinkinį (sudarytojai Aleksandras Srebrakowski (Aleksander Srebrakowski) ir Grzegorz Straucholdas (Grzegorz Strauchold)) pavadinimu „Nie tylko Litwa. Geneza i przebieg upadku ZSRR w roku 1991” (liet. *Ne tik Lietuva. 1991 metų SSRS suirimo genėzė ir eiga*). Anot sudarytojų, rinkinio idėją jiems pasufleravo dvi sukaktys, kurios, tiesiogiai ar ne visai, susijusios ir su naujųjų laikų Lietuvos istorija. Pirmoji – tragiškų sausio 13 dienos įvykių, kurie tapo svarbiu atskaitos tašku įtvirtinant Lietuvos valstybinę nepriklausomybę, 25-metis (2016 m.); antroji – Sovietų Sąjungos žlugimo 25-metis, kuris sukako tais pat metais tik jau gruodžio mėnesį. Šis įvykis turėjo ypatingos reikšmės ne vien Lietuvos, bet ir Europos, o galiausiai ir globalios tarptautinės geopolitinės tvarkos esmingai transformacijai.

Būta ir dar vienos priežasties, paskatinusios lenkų mokslininkus imtis plunksnos. Sprendžiant iš įvadinės rinkinio dalies – Vroclavo universiteto Istorijos institute, o konkrečiau Rytų Europos istorijos padalinėje, susiformavo iniciatyvių ir aktyvių mokslininkų grupė, kuri jau keliolika metų tyrinėja įvairius Sovietų Sąjungos bei Rusijos istorijos aspektus. Šį kartą, pasitelkus kolegas ir iš kitų akademinių institucijų, aptariami „paskutiniai SSRS egzistavimo metai“, Sovietų Sąjungos politinės sistemos dezintegracija, naujų subjektų buvusioje sovietinėje geopolitinėje erdvėje formavimosi ypatybės. Visgi, atrodo, kad daugiausia dėmesio tyrinėtojai skiria sovietinės sistemos dezintegracijai, šį sudėtingą procesą aiškindami per nacionalinių santykių prizmę.

¹ Recenzijos vertimas į lenkų kalbą bus paskelbtas Lietuvos lenkų mokslininkų draugijos (LLMD) svetainėje, www.snpl.lt.

Tłumaczenie recenzji na język polski ukaże się na stronie Stowarzyszenia Naukowców Polaków Litwy (SNPL), www.snpl.lt.

Tiesa, ne tik. Straipsnių rinkinio problematika žymiai margesnė. Straipsniai skiriasi ne tik savo apimtimi, bet ir analizuojamomis problemomis. Skaitytojas rinkinyje suras straipsnių, kuriuose aptariamas „nacionalinis klausimas“ Pietų Kaukaze ir Centrinėje Azijoje *perestroikos* metais (Stanisławas Ciesielskis (Stanisław Ciesielski)), Baltijos respublikų reikšmė Sovietų Sąjungos karinei strategijai (Grzegorz Hryciukas (Grzegorz Hryciuk)), lenkų tautinio atgimimo specifika Baltarusijoje (Tadeusz Gawinas (Tadeusz Gawin)), taip pat politinės sistemos transformacijos Baltarusijoje ypatybės ir baltarusių bei Baltarusijos lenkų santykių dinamika (Małgorzata Ruchniewicz ir Zdzisławas J. Winnickis (Zdzisław J. Winnicki)), galiausiai pateikiama Sovietų Sąjungos žlugimo „vaizdavimo“ Lenkijos istorijos vadovėliuose apžvalga (Karolis Sanojca (Karol Sanojca)).

Visgi, lietuvių istoriką pirmiausia domina tie darbai, kuriuose aptariamos naujųjų laikų Lietuvos istorijos problemos. Taigi, rinkinio autoriai analizuoja JAV politiką Baltijos tautinių judėjimų atžvilgiu (Jakubas Tyszkiewiczus (Jakub Tyszkiewicz)) ir Maskvos požiūrį į lietuvių valstybingumo ambicijas (Edwardas Czapiewskis (Edward Czapiewski)); aptariami „tautiniai aspektai“ Lietuvos komunistų partijos veikloje (Aleksandras Srebrakowskis (Aleksander Srebrakowski)); žinoma, lietuvių ir lenkų santykiai (Janas Sienkiewiczus (Jan Sienkiewicz), Adamas Bobrykas (Adam Bobryk)) ir galiausiai pateikiamos dramatiškų sausio 13 d. įvykių refleksijos Lenkijos spaudoje (Agnieszka Fic).

Užtenka šios labai fragmentiškos apžvalgos, kad skaitytojas nesunkiai suprastų, jog problematikos atžvilgiu straipsnių rinkinį sudaro labai įvairūs straipsniai, o tai jų aptarimą daro ganėtinai sudėtingą. Todėl pasidalinsiu tik keliais pamąstymais bei pastebėjimais, kuriuos sukėlė tik kai kurie rinkinio straipsniai. Štai pavyzdžiui, lietuvių istorikui – visų pirma, karybos specialistui – Grzegorz Hryciuko straipsnis tikrai padarytų įspūdį. Autorius jame aptaria įdomią, tačiau mūsų istoriografijoje praktiškai nežinomą problemą. Vėlgį, Stanisławo Ciesielskio didelės apimties lyginamoji studija. Tenka pripažinti, kad rimčiau dirbančių lietuvių istorikų bei politologų ties panašaus pobūdžio problematika tiesiog neturime. Lietuvių istorikui, o gal net labiau politologui, būtų naudinga paskaityti darbus, kuriuose aptariamos baltarusių nacionalinio sąjūdžio, tarpnacionalinių santykių ir Baltarusijos politinės sistemos transformacijos klausimai. Atvirai kalbant, ir šiais klausimais bent kiek rimtesnių studijų, tyrinėjimų lietuviškoje istoriografijoje taip pat praktiškai neturime.

O ką naujo ir įdomaus lietuvių tyrinėtojiui sako straipsniai aptariantys lietuvišką problematiką? Prieš atsakydamas į taip suformuluotus klausimus, pradėsiu nuo kelių trumpų pastebėjimų. Kad ir nuo to, jog Jakubo Tyszkiewicziaus straipsnis apie JAV politiką baltų nacionalinių judėjimų atžvilgiu nėra pirmas. Pasirodo, jau 2012 m. publikuotame straipsnyje autorius specialiai aptarė Baltųjų rūmų politika Lietuvos nepriklausomybės atžvilgiu. Kažin, ar jis Lietuvos tyrėjams žinomas... Kaip ir tai, kad lietuvių autorių studija apie Sąjūdžio judėjimą ir Kovo 11 d. akto genezę, kurioje pakankamai plačiai aptariama JAV bei Maskvos politika lietuvių nacionalinio judėjimo atžvilgiu, lenkų mokslininkams taip pat nėra žinoma (dviejų autorių – Česlovo Laurinavičiaus ir Vlado Sirutavičiaus – studija buvo išleista Lietuvos akademinės istorijos serijoje, 2008 metais²). Apskritai, Jakubo Tyszkiewicziaus ir Edwardo Czapiewskio straipsniai liudija, kad nepaisant įvairių politinių iniciatyvų ar vadinamosios strateginės partnerystės, abiejų šalių mokslininkai pakankamai mažai žino apie vieni kitų nuveiktus darbus. Galbūt ši aplinkybė lemia ir smulkius vis dar pasitaikančius netikslumus? Kad ir tokį, jog Sąjūdžio iniciatyvinė grupė įsikūrė 1988 m. birželio (o ne gegužės) mėnesį, kaip teigiama; kad muzikologas V. Landsbergis judėjimo lyderiu ir vadovu tapo vėliau – lapkričio mėnesį. Beje, judėjimo įstatai numatė pirmininko rotaciją, tačiau atsitiko taip, kad profesorius pirmininku liko iki pat 1990 m. balandžio mėnesio.

Lietuvių istorikams (ir matyt ne tik jiems) įdomus dviejų, gerai žinomų mokslinei bendruomenei ir už jos ribų, autorių straipsniai, kuriuose aptariami lietuvių ir lenkų santykiai bei etnopolitiniai konfliktai 1988–1991 metais. Tai istoriko, kelių studijų apie lietuvių-lenkų santykius autoriaus, Adamo Bobryko straipsnis ir buvusio Lietuvos lenkų sąjungos pirmininko Jano Sienkiewicziaus pamąstymai apie etnopolitinio konflikto priežastis. Pirmasis – akademinis, paremtas įvairiais šaltiniais, literatūra (beje, ir lietuviška), antrasis – liudininko refleksija. Nors pirmasis rašytas istoriko, o antrasis – tiesioginio politikos dalyvio, jie turi daug bendro. Pirmiausia, bendrųjų lietuvių-lenkų konflikto priežasčių vertinimo aspektu. Šiek tiek paprastinant galima teigti, jog abu autoriai pagrindine konflikto priežastimi laiko „lietuvišką polonofobiją“, kitais žodžiais tariant – tam tikrą lietuviams būdingą kultūrinį kodą, kuriame lenkai neišvengiamai atlieka grėsmės ir priešo vaidmenį. Toks geokultūrinis kodas susiformavo dar

² Laurinavičius Česlovas, Vladas Sirutavičius, *Lietuvos istorija. Sąjūdis nuo „persivarkymo“ iki Kovo 11-osios, Vilnius: baltos lankos*, t. XII, dalis 1, p. 579.

XIX a., sustiprėjo tarpukariu, niekur neišnyko sovietmečiu, o Gorbačioviinės liberalizacijos procese vėl iškilo į politinės valdžios ir Sąjūdžio dienotvarkę. Tarpetniniuose santykiuose *kito* percepcija vaidina svarbų vaidmenį, dažnai įgyjantį įtampas ir konflikto pobūdį. Su tokia interpretacija sunku nesutikti. Tačiau ar tik tai lėmė įtampas tarp lenkų ir lietuvių?

Nenorėčiau pernelyg išsiplėsti su savo pastebėjimais, bet mano nuomone, įtampas skatino ne tik ir ne tiek sudėtinga istorinė praeitis, įvairūs etniniai stereotipai, kiek ta aplinkybė, jog nacionalinis lietuvių judėjimas Lietuvos lenkus traktavo kaip tautinę mažumą, kuriai titulinė tauta (t.y. lietuviai) remdamasi demokratiniu (daugumos) principu „nustatė“ kultūrinės-socialinės plėtros sąlygas. Lietuvos lenkai su tokiu, t.y. tautinės mažumos statusu, taikstyti nenorėjo ir manė, jog turi teisę į apsisprendimą, nacionalinės-teritorinės autonomijos sukūrimą, su kuo savo ruožtu lietuviai sutikti nenorėjo. Žinoma, čia tik pasamprotavimas, reikalaujantis gilesnio pagrindimo. Kaip bebūtų, lenkų-lietuvių konflikto priežasčių analizė galėtų tapti rimtų bendrų mokslinių diskusijų objektu.

Ko gero, vienu labiausiai intriguojančiu laikyčiau Aleksandro Srebrakowskio straipsnį „Komunistyczna Partia Litwy – swoi czy obcy?“ (liet. *Lietuvos komunistinė partija – savi ar svetimi?*). Beje, istoriko darbai gerai žinomi ir lietuvių tyrinėtojams. Nors straipsnis, pasak jo autoriaus, tėra apybraiža, t.y. nepretenduoja į išsamesnę analizę, jame aptariama problema, kuri vis labiau domina ir lietuvių istorikus. Pagrindinį tyrimo klausimą Srebrakowskis formuluoja labai trumpai ir aiškiai, gal netgi pernelyg tiesmukiškai: ar LKP buvo „lietuviška partija“ ar tik SSKP „atšaka“. Kitais žodžiais tariant, jo tikslas buvo išsiaiškinti, kokią įtaką partijai ir atskiriems jos veikėjams turėjo lietuviškumas, „tautiniai interesai“. Vienareikšmio atsakymo į savo suformuluotą klausimą straipsnio autorius nepateikia, pripažindamas, kad tai reikalauja išsamesnių tyrimų. Pastebėsiu, jog istoriografijoje „tautiškumo“ („nacionalumo“) bei „komunistinės“ ideologijos ir iš tos ideologijos kylančios politinės praktikos santykis tyrinėjamas įvairiais aspektais. Vienas jų – „tautinio komunizmo“ tendencijų sovietinėje Lietuvoje, LKP veikloje, egzistavimo klausimas. Tai, kas jau padaryta lietuvių istorikų, leistų teigti, jog tam tikrų „tautinio komunizmo“ bruožų būta LKP ir atskirų jos narių veikloje, pvz., LSSR AT prezidento pirmininko Justo Paleckio veikloje (už tuos pasireiškimus jis buvo gana griežtai kritikuojamas). Maždaug po 1956 m. ir vėliau LKP veikloje išryškėjo orientacija į „savosios respublikos“ ir jos gyventojų socialinių-ekonominių lūkesčių bei interesų tenkinimą. Tai taip vadinamos „vieti-

ninkiškumo“ ir respublikos „partikuliarizmo“ tendencijos, jas reiškė ilgametis LKP vadovas, pirmasis partijos sekretorius – Antanas Sniečkus ir jo aplinka. Būta ir taip vadinamo komunistinio nacionalizmo, kuris atmetė oficialiai ideologijai būdingus „proletarinio internacionalizmo“ ir tautų draugystės principus. Svarbu paminėti, kad tokios tendencijos pasireiškė ir kai kurių LKP veikėjų požiūryje į Lietuvos lenkus. Tiesa, jos buvo greitai nuslopintos.

Apibendrinamas drįsčiau teigti, kad Vroclavo universiteto Istorijos instituto mokslininkų parengtas straipsnių rinkinys sudomins ne tik auditoriją Lenkijoje, bet ir istorikus Lietuvoje.